

Bідгук

офіційного опонента Сороки Юрія Михайловича, доктора історичних наук, професора кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка на дисертацію *Мочкіна Сергія Анатолійовича «Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років»* подану до захисту наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Головною тенденцією на сучасному етапі розвитку історичної науки є об'єктивна реакція на потреби українського суспільства, адже максимальний рівень правди в студіях про українське минуле є ознакою подальшого розвитку суспільства і науки зокрема. Характерною особливістю останніх трьох років є всіляка протидія з боку як російської влади так і церкви набуттю незалежності не тільки Українського православ'я, а й усіх конфесій на теренах українських земель. Події ХХ століття засвідчили, що яким би не був суспільний устрій Росії – царським чи тоталітарним, він (і це його органічна сутність) всіма можливими засобами придушував будь-які прояви незалежності церкви в Україні, організував систематичний широкий наступ на релігійні громади, фізично винищував їх діячів, завдав непоправних втрат нерухомій та рухомій сакральній спадщині західного регіону.

Наукове дослідження С.А. Мочкіна належить до особливо актуалізованих робіт, оскільки не просто розкриває післявоєнну антирелігійну політику радянської влади в цілому сформованому історично й специфічного з конфесійної точки зору західному регіоні України, а й уточнює та деталізує її наслідки, які екстраполюються і на сьогодення.

Робота виконана на межі декількох галузевих наук: історії, релігієзнавства, етнополітології, соціології, права, історичної географії, соціальної психології, що й дозволяє створити цілісну систему становища сакральних пам'яток західних областей в умовах антирелігійної політики у другій половині 1940-х – першої половини 1960-х років і підсилює наукову новизну дисертації.

Привертає увагу як сама постановка проблеми, так і підхід до її вирішення з урахуванням історіософії постмодерну та історичного антропологізму, його проектування на об'єкт дисертаційної роботи. Автор чітко визначив мету й завдання дослідження, окреслив географічні та хронологічні межі. Структура дисертації, проблемно-хронологічний принцип її побудови відповідають реалізації визначеній мети.

Задекларовані автором теоретико-методологічні засади та принципи дисертаційного дослідження і їх дотримання впродовж усієї роботи дозволили всебічно проаналізувати та охарактеризувати основні напрями і певні видозміни ставлення більшовицького тоталітарного режиму до різних релігійних конфесій, показати суть негативних змін радянської влади у ставленні до різних релігійних громад, розкрити ціленаправлений державний характер у знищенні сакральних пам'яток на західноукраїнських землях, що здійснювався на засадах аморальності, правового нігілізму, грубого порушення цивілізаційних норм.

Обраний дослідницький інструментарій та відповідний понятійно-категоріальний апарат дозволили дисертанту опрацювати емпіричний матеріал, вибудувати його відповідно до сформульованих завдань, дати йому виважені оцінки.

С.А. Мочкін провів велику евристичну роботу, виявив багато маловідомих і нових документальних джерел у двох центральних та семи обласних державних архівів. В роботі творчо використані і інші джерельні

матеріали, насамперед збірники документів, матеріалів пресових видань, щоденники та спогади учасників пам'яткоохоронної діяльності, які брали участь у порятунку сакральної спадщини регіону. Укомплектований джерельний комплекс дав змогу забезпечити цілісне й комплексне розв'язання проблеми. При цьому дисертант продемонстрував належну історіографічну підготовку, критично підійшов до напрацювань попередників. Проведений автором аналіз історіографічного комплексу теми дослідження засвідчив, що лише окремі аспекти становища сакральної спадщини в західних областях України в означений період були предметом наукових студій в історіографічній та етнополітичній науках при розгляді концептуально вужчих чи дотичних проблем.

До позитивних рис цієї частини дисертаційної роботи слід зарахувати співвіднесення дослідників та суспільних процесів, що відбувалися у регіоні, в Україні та світі, їхній взаємозв'язок і взаємний вплив. Без такого співставлення втрачається відчуття гостроти досліджуваної проблеми, її вплив на історичну перспективу.

Відповідальне ставлення дисертанта до історичного факту як відправного пункту історичних досліджень продемонстровано в підрозділі 2.1. Це знайшло вияв у розкритті специфічної політики партійно-державних структур щодо релігії і церкви, яка стосувалася усіх конфесій західних областей. Як доведено в дисертації, хоч означена політика й характеризувалася певними відозмінами, все ж в кінцевому результаті основний удар був спрямований на ліквідацію українських церков краю – УАПЦ, УГКЦ та ГКЦ, проти протестантських громад, а також конфесій, віруючі яких належали до римо-католицизму та цдаїзму. В дисертаційній роботі С.А.Мочкін в результаті аналізу використаних джерел, розвінчує певний міф, що склався в українській історіографії по відношенню до так званої хрущовської «відлиги». В роботі доведено, що уже в середині 1950-х

років державний маховик остаточного «викорчовування» релігії запрацював з новою силою. Почалася чергова хвиля антицерковної істерії, особливо на західноукраїнських землях, яка звелася в тому числі до ліквідації матеріальних проявів релігійності – закриття і нищення храмів, монастирів, ікон, книг. Okрім того здійснювався масовий економічний, політичний та моральний тиск на православне духовенство та віруючих.

Особливу увагу в дисертації приділено діяльності уповноважених Ради у справах Руської (Російської) православної церкви та Ради у справах релігійних культів (підрозділ 2.2.). Дослідник в роботі підкреслює, що саме ці чиновники, будучи представниками партійної номенклатури та співробітниками караючих силових органів виступали слухняними провідниками антицерковної партійно-державної політики. Вони були всемогутніми тільки стосовно православної церкви, а в апаратах місцевих органів влади вважалися другорядними службовцями, їх гідність уповноважених до середини 1950-х років принижувалася навіть тим, що їм не вдавалося додаткове грошове забезпечення. Можливо, саме в силу і цих зазначених обставин вони так постійно принижували гідність церков.

Найбільш аналітично-насиченим є третій розділ дисертації «Вплив антирелійної політики та сакральні пам'ятки регіону». Уже в першому підрозділі «Нищення культових споруд» С.А. Мочкін, спираючись на широке коло джерел, здійснив надзвичайно копітку роботу по ілюстрації й розкриттю наймасштабніших розмірів нищення православних, римо-католицьких, католицьких храмів та інших релігійних пам'яток. Однією з несучих конструкцій дисертації є детальне висвітлення антиукраїнських, антисоціальних брутальних дій влади стосовно культових споруд, нерухомих і рухомих пам'яток в кожній із областей західноукраїнського регіону. Визначення всіх форм і методів антирелійної політики радянської

влади аргументовано показує її глибинні наслідки – непоправних втрат сакральної спадщини регіону, значна частина якої була просто знищена.

Новий ракурс на проблему запропоновано в останньому підрозділі. Йдеться про те, що саме зусиллями громадськості, самих віруючих вдалося зберегти частину сакральних пам'яток. В дисертації наведені факти, які свідчать про активні дії працівників музеїної справи, культурно-просвітніх працівників, митців направлених на збереження сакральних скарбів народу.

Висновки дисертації С.А. Мочкіна мають узагальнюючий характер, вони відповідають поставленій меті та завданням і свідчать про високий науково-теоретичний рівень та новизну отриманих у дослідженні результатів.

Список використаних джерел і літератури повністю відповідає викладу дисертації. У додатах подані важливі документи, наукові розвідки, які суттєво доповнюють, уточнюють та підсилюють розуміння викладеного в основній частині роботи матеріалу.

Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації, відображає сформульовані дослідником висновки.

Головні результати дисертаційного дослідження широко апробовані автором. Вони були опубліковані у шести статтях, надрукованих у наукових виданнях, у тому числі чотири (одна з них за кордоном) – у часописах, які входять до наукометричних баз. 11 статей вміщено у науково-популярних виданнях, які додатково віддзеркалюють результати дослідження.

Важливість дисертаційного дослідження С.А. Мочкіна полягає у широких можливостях його практичного застосування. Зокрема, йдеться про використання низки положень, висновків та узагальнень для підготовки документальних і монографічних праць із суспільно-культурної і пам'яткоznавчої тематики.

Необхідно констатувати, що дисертація С.А. Мочкіна є завершеною працею, яка в своїй сукупності містить важливі для вітчизняної історичної науки теоретичні висновки й напрацювання.

Відзначаючи безсумнівні здобутки дисертанта, слід звернути увагу й на деякі недоліки праці:

- В підрозділі 1.1. «Стан наукового вивчення теми» поза увагою лишилися цілий ряд праць радянського періоду, на більшості офіційних версіях яких та ідеологічних канонах базується сучасна російська історіографія (публікації Е.Я. Безпалко, М.С. Бортнійчука, Є.І. Ліскун, О.М. Шумана);
- Для завершення загальної дослідницької картини антирелігійної політики влади, її репресивної дії стосовно культових споруд релігійних громад регіону, варто було б більш детальніше характеризувати діяльність московського патріархату, адже значна кількість церковного майна УГКЦ та інших релігійних громад перейшло саме до Російської православної церкви. Для єпископату РПЦ у Західній Україні головним завданням стало змосковщити силою «возз'єднаних» парохів і парафіян, що збігалося в часі з русифікацією і радянізацією західноукраїнського населення комуністичним режимом;
- Окремі формування і положення дослідження відзначаються:
  - а) категоричністю і дискусійністю суджень (с. 68, 70, 145, 152, 166);
  - б) певною описовістю і розширеним викладом матеріалу (с. 35, 66, 102, 162);
- Варто в кожному розділі розширити й конкретизувати прикінцеві висновки та відобразити це у змісті дисертації.

Разом з тим, вказані вище зауваження і побажання не знижують теоретичної і практичної цінності для вітчизняної історичної науки та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації С.А. Мочкіна як самостійного, завершеного в змістовному та структурно-логічному планах дослідження, результати якого комплексно розв'язують конкретне завдання, що істотно поглиблює знання вивчення становища сакральних пам'яток західних областей України в умовах антирелігійної політики радянської влади у другій половині 1940-х – першій половини 1960-х рр.

Дисертація Мочкіна Сергія Анатолійовича «Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах Антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років» за постановкою проблеми, науковим рівнем, вирішенням завдань та отриманих результатів, науковим та практичним значенням відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

Доктор історичних наук,
професор кафедри архівознавства та
спеціальних галузей історичної науки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ю.М. Сорока

